Tudor COLAC

Institutul de Filologie al AŞM
(Chişinău)

VERITABILĂ ENCICLOPEDIE METAFORICĂ (spirit, înțelepciune şi poezie în ghicitori)

Real metaphorical Encyclopedia (spirit, wisdom and poetry in riddles)

Abstract. The riddle is a genre of folklore which delighted the clever minds even since the dawn of human civilization, to all nations. With the spread of literacy, the orality falls into disuse. But the riddle is present even nowadays in social sittings, in group works, in military camps, in agricultural labor or other work activities, but especially in the children's world. The millenary wisdom, gathered in customs, games, traditions, proverbs and riddles is much interpreted by grandparents and parents to their children and grandchildren, in this way encouraging their imagination, creativity and ability to talk metaphorically. In Moldova, we find the first evidences about riddle in *Cazania* by Varlaam, in 1643, and in *Psaltirea* în *versuri* of Dosoftei, in 1673.

In 1851, Teodor Stamati published in his collection the first 35 riddles. Later V. Alecsandri, M. Eminescu, B. P. Hasdeu, Simion Florea Marian, A. Gorovei, T. Pamfile, Efim Junghietu, Sergiu Moraru and other writers will publish riddles too. The last mentioned author left us a systematization of riddles in 23 thematic groups.

Within the institutional project „Intangible cultural heritage of folklore archives", the author of this article consulted about a thousand riddles collected by folklorist researchers from Chişinău, samples stored in the Folklore Archives of the ASM's IF.

Keywords: riddle, social sitting, group work, custom, fantasy, wisdom, mentality, metaphor, language, initiation, folklore.

La începuturile civilizației umane, ghicitorile au delectat mințile celor isteți, milenii în şir, la toate popoarele. Odată cu răspândirea ştiinței de carte, oralitatea a pierdut din strălucirea de altă dată, menținându-se în vogă în cadrul şezătorilor rurale, la clăci, în taberele militare şi, mai ales, în mediul copiilor.

Lucru ştiut, ghicitoarea lui Samson despre care vorbeşte Biblia în *Cartea Judecătorilor* este printre primele mostre parafrastice în formă scrisă.

Etnologii au fost atraşi întotdeauna de acel farmec deosebit al substratului autohton al ghicitorii. Aici nu vom găsi cuvinte adunate la întâmplare. La şezătorile de pe timpuri,

BDD-A26038 © 2017 Academia de Ştiinţe a Moldovei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 04:57:45 UTC)

copiii, alături de părinți şi bunici, făceau şcoala unor munci, îmbinate cu înțelepciunea milenară, adunată în obiceiuri, cântece, ghicitori, jocuri. Prin rime, copiilor le erau încurajate fantezia, creativitatea, îndemânarea de a se exprima metaforic.

Generațiile din secolul trecut ştiau pe de rost sute de ghicitori învățate la şezători. Încercarea istețimii îmbrăcate în imagini poetice, surprinderea proprietăților şi destinației unei game vaste de obiecte şi fenomene, evocarea mentalității poporului în viața de toate zilele etc. alcătuiesc o adevărată enciclopedie metaforică a poporului nostru.

Termenii de referință „ghicitoare" şi „cimilitură" sunt folosiți mai pe larg începând cu secolul al XVII-lea. Cuvântul „cimilitură" este întâlnit la Dosoftei în 1673 în *Psaltirea în versuri,* pe care o citățm după ediția din 1887 a lui Ion Bianu: „Din rostul miei voiu scoate pilde de cimilituri ce voi deschide din bătrâni, luând începătură". Cu certitudine, Dosoftei este printre primii cărturari care afirmă că specia cimiliturii ar avea şi sens figurat: „iaste ca şi cimiliturile, cându altă grăieşti şi alta s'înțeleage..."

Şi cronicarul N. Costin foloseşte în letopisețul său acest termen în expresia „cimilitura sau găcitura lui Solon celui înțelept". Însă studierea şi publicarea masivă a ghicitorilor îşi vădesc interesul marcat față de această specie începând cu cea de-a doua jumătate a secolului al XIX-lea.

În colecția *Poezii populare ale românilor adunate şi întocmite de V. Alecsandri* la 1866, rubrica *Frământări de limbă* include şi câteva ghicitori, având ca subiecte „soarele şi luna", „focul şi apa", „corabia", „ceapa", „scrisoarea", „ochii", „hârtia", „mortul dus pe năselie de patru ciocli", „macul". Unul dintre texte – *„Pe sus tobele bătea,/ Negurile jos cădea"* – este împrumutat din *Pluguşorul* adițional pentru zona Moldovei, fiind însoțit de nota respectivă; „aceste două versuri compun una din cimiliturile obicinuite la şezători". V. Alecsandri a remarcat faptul că „cimiliturile" au multe în comun cu „jocurile de copii" şi se individualizează prin aceea că sunt „foarte diverse"[1].

Ghicitoarea i-a atras atenția şi lui Mihai Eminescu în calitate de valorificator al creației populare. Clasicul nostru a pledat pentru înregistrarea autentică a creațiilor folclorice de către culegători, principii formulate pe marginea colecției *Pilde şi ghicitori* a lui Petre Ispirescu: „Unele din ghicitori sunt cam echivoce, dar nu ne pare rău. Cu toate considerațiile de decență literară, aş vroi ca mai cu samă elementele literaturii populare să se adune fără scăderi şi nealterate prin pruderie tale quale"[2].

Şi B. P. Hasdeu foloseşte masiv ghicitorile ca argument convingător în procesul de tălmăcire a unor termeni lingvistici, în scopul „stabilirii genezei şi dezvoltării sensurilor cuvintelor" în al său monumental *Etimologicum Magnum Romaniae.* Pentru a lămuri etimologia cuvintelor „cloşca şi uliul", „anghinare", „apa", „frunza", „corabia", „ariciul", „râma", „pepene", „sfredelul", „clopotul", „donița", „apa şi gheața", „lumina", „lumânarea" etc. găsim în dicționarul său mai multe exemple de ghicitori.

[1] *Poezii populare ale românilor,* adunate şi întocmite de V. Alecsandri, vol. II. Bucureşti, 1966, p. 393.

[2] Perpessicius, *M. Eminescu. Literatura populară,* vol. VI. Bucureşti, 1963, p. 19, 381.

BDD-A26038 © 2017 Academia de Ştiințe a Moldovei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 04:57:45 UTC)

În folcloristica timpului apar şi multiple teoretizări despre ghicitoare, care însoţesc materialele orale culese de M. Gaster, G. Dem. Teodorescu, A. Gorovei, T. Pamfile, S. F. Marian, I. Chiţimia, I. Sbiera, M. Lupescu şi alţii. Vom întâlni ghicitori în revista *Şezătoarea,* în mai multe monografii ale satelor, în diferite calendare şi lucrări din domeniul etnografiei şi folclorului etc.[3]

Pe la sfârşitul anilor 1970, autorul acestor rânduri a avut prilejul să fie la o vânătoare prin părţile Sorocii. Pe parcursul celor două zile, sâmbătă şi duminică, toate se desfăşurau în deplină regulă, conform legilor nescrise ale ospitalităţii. Doar că ceva mă deranja: nu prea înţelegeam... în ce limbă comunicau între ei vânătorii locali. Nici să-i întreb despre asta nu-mi ieşea la socoteală... până când unul dintre ei, observându-mi nedumerirea, m-a luat deoparte şi, cerându-şi scuze, mi-a explicat că ar fi o tradiţie a lor, din breasla vânătorească, să pronunţe vorbele de-a îndărătul, de la coadă la cap, ca să nu priceapă străinii – şi nu numai aceştia – ce pun ei la cale. La vulpe spuneau *epluv,* la *mistreţ – ţertsim,* la *căprior – roirpăc* etc. Sosit acasă, am meditat asupra fenomenului.

Astfel am ajuns până la straturile arhaice ale limbajului semnificativ în mediile comunităţilor vânătoreşti, bazate pe evitarea exprimării directe şi rădăcinilor lui.

Tabuurile ca expresie verbală au apărut mai întâi în limba triburilor vânătoreşti, iar mentalitatea cinegetică arhaică s-a conservat, şi mai putem găsi reminiscenţele acesteia până în prezent. Sistemul tabuistic a inventat un anumit limbaj codificat al vânătorilor, fiindcă, vezi bine, animalele „înţeleg" limba vânătorilor... Mai mult, vânătorii de altădată trebuiau să susţină teste speciale în riturile de iniţiere cinegetică sau de testare, încercare, ca examen al cunoştinţelor despre natură şi faună, dar şi al iscusinţei în competiţia cu vânatul.

Acest limbaj de grup profesional la o etapă anumită de evoluţie, are ca probe aparte şi specia ghicitorii. Conservând rosturi instructive şi educative, prin formule de jocuri ale inteligenţei, ale iscusinţei, dar mai ales ale cunoaşterii, la începuturi cuvintele încifrate în ghicitori ascundeau semnificaţii cu structuri deosebite de cele din limbajul curent, păstrând esenţe într-un fond cu frontiere închise.

Cercetătorul Sergiu Moraru, un exeget de marcă al speciei, acceptă deducerea ghicitorii din mitologia antică drept o fază superioară în dezvoltarea ascendentă a miturilor. De asemenea, acelaşi autor observă, pe bună dreptate, funcţia rituală, respectiv, originea rituală a speciei. Reminiscenţe ale acestei funcţii s-au păstrat până în prezent în ritualul deghizării femeilor din ceremonialul nunţii, când mirele trebuie să-şi recunoască mireasa. Acest ritual nupţial este răspândit şi în prezent la români şi la popoarele caucaziene. Dezvoltarea economico-socială a omenirii a influenţat evoluţia speciei în cauză, odată cu procesele de cunoaştere de către om a tainelor naturii, a legităţilor biologice de evoluţie a regnului animal şi ale existenţei în genere, iniţial însă, omul primitiv îşi închipuia că animalele, plantele şi toate lucrurile ce-l înconjurau sunt

[3] Vezi şi colecţia din opt ediţii zonale editată de folcloriştii de la AŞM.

BDD-A26038 © 2017 Academia de Ştiinţe a Moldovei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 04:57:45 UTC)

capabile să-i înțeleagă limba şi, respectiv, intențiile, de exemplu la vânătoare, pescuit, culesul poamelor etc. De teamă să nu-i pricinuiască vreun rău, omul vânător a inventat acel cod figurativ ce cuprindea doar unele particularități specifice ale animalelor, armelor, lucrurilor, ce exprimau detalii ale culorii, formei, comportamentului, denumiri de obiecte exprimate improprie prin analogie sau comparație, folosind „vorbirea secretizată". De exemplu, în loc de iepure ziceau „urecheatul", „şoldanul"; în loc de lup „surul", „coadă lungă"; pentru urs – „stăpânul pădurii", „împăratul codrului", „groaznicul", „uriaşul" etc. Vânătorii din nordul Europei au şi azi asemenea „vorbiri secrete", expresii metaforice, prin care subînțeleg numiri ştiute numai de ei ale armelor de vânătoare, mamiferelor, păsărilor şi peştilor. Lațul este numit „gâtuită", puşca – „scorburoasa", „găunoasa", elanul – „umbrosul", ursul – „picioare strâmbe", „bunelul" etc. Prin părțile Jevrenilor, pe Răut, iepurelui i se spune „urechilă", noțiunea de ureche căpătând nuanțe de valoare sugestivă, ca o particularitate esențială, calitate ce ne poate indica subiectul ghicitorii (*în grădina cu curechi stă un ciot cu urechi).* Dacă la începuturi funcția tabuistică se mărginea la o structură monolitică, de la care nu era aşteptat răspunsul, ulterior, ea devine bimembră, odată cu atribuirea funcției educative, instructive în raport cu tânărul care era inițiat. Mai târziu, ghicitoarea trece de la adulți la copii, pentru a-i învăța să gândească în imagini. Nu orice individ putea înțelege acest limbaj incomprehensibil pentru cei din afara comunității vânătoreşti. De aici şi necesitatea unor teste de inițiere, adevărate examene pentru cei tineri, candidați şi aspiranți la titlul de vânător recunoscut public. Sistemul acesta de semnificații caracteristice limbajelor închise era definit prin ambiguitate, coerență, metafore, alegorii, simboluri etc. întâlnite în diferite categorii ale creației populare. Cu timpul, acest limbaj îşi colorează sensurile cu sistemul general de analogii în cadrul culturii populare, la nivelul întregului sistem imaginar etnofolcloric.

Joc de grup prin excelență, ghicitoarea pune la încercare istețimea şi abilitatea minții, demonstrând o imaginație bogată. Fenomenul, obiectul, persoana vizate pot fi deconspirate, deduse doar prin descrierea scurtă a unor calități particulare specifice. Ghicitori simple despre vânători pot fi întâlnite în basme, când, pentru a susține ultima probă – de a cere în căsătorie fata de împărat –, vânătorul trebuia să răspundă la trei ghicitori-întrebări. Ulterior, în snoave, reprezentanți ai boierimii cu carte pierd în fața unor simpli țărani, care însă cunosc acel cod al înțelepciunii populare încifrat în ghicitoare.

P. Ruxăndoiu susține că există „un anumit tipar de gândire şi un anumit sistem de metafore înrădăcinat în conştiința inşilor folclorici şi, prin aceasta, la îndemânarea lor". Acelaşi autor e de părere că ghicitoarea nu este numai un joc al inteligenței, ci şi un examen al însuşirii orizontului de cunoştințe al colectivității, al integrării individului în modul colectiv de gândire, relevând o capacitate asociativă deosebit de dezvoltată. Decodarea asocierilor, metaforelor, alegoriei în ghicitori solicită efort mental din partea receptorilor.

În Moldova, primele mărturii despre ghicitoare le găsim în *Cazania* lui Varlaam, la 1643, şi în *Psaltirea în versuri* a lui Dosoftei, la 1673.

BDD-A26038 © 2017 Academia de Ştiințe a Moldovei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 04:57:45 UTC)

La 1851, Teodor Stamati publică în colecţia sa şi primele 35 de ghicitori. Ulterior vor publica ghicitori V. Alecsandri, M. Eminescu, B. P. Hasdeu, Simion Fl. Marian, I. G. Sbiera, A. Gorovei, T. Pamfile, V. Mihalache, E. Junghietu, S. Moraru. Ultimul ne-a lăsat şi o sistematizare a ghicitorii în 23 de grupuri tematice.

De remarcat că la toate popoarele ghicitorile şi proverbele sunt recunoscute drept vechi monumente lingvistice şi etnologice, jucând un rol de căpetenie în folclor, în filosofie şi în politică. Enigmele impresionează spiritul uman, dând naştere unor metafore ce ne îndeamnă mereu să le găsim cheia zămislită încă de strămoşi. Ele au origine comună, aproape identice la diferite popoare şi în timpuri diferite, îndepărtate. Prin ghicitori şi proverbe luptau între ei zeii şi împăraţii antici, tineretul se desfăta la şezători şi clăci, bătrânii satului testau sănătatea inteligenţei nepoţilor şi strănepoţilor.

Cercetătoarea Monica Brătulescu, într-un articol amplu „Ghicitoarea – elemente de structură artistică”[4], supune analizei relaţiile „emiţător-obiect”. Concluziile autoarei merită să fie cunoscute de cititorul interesat.

1. Ghicitoarea, în forma ei activă, este un joc de societate care se realizează dramatic: definiţiile de ghicitoare presupun întotdeauna un emitent şi un destinatar care întregeşte ghicitoarea prin răspuns.

Raportul necesar între emitent, obiectul definit şi destinatar se reflectă în forma interogativă a ghicitorilor, în formulele iniţiate sau finale, ca şi în diversele construcţii sintactice; schemele gramaticale, prin multiplele lor funcţii stilistice, îndeplinesc în ghicitoare rolul unor tropi.

2. Formularea definiţiilor se subordonează funcţiei ghicitorii.

a) Tautologia este în general evitată; apare doar în forme deghizate – inutilitatea răspunsului ar anula jocul.

b) Sunt ocolite formulările plate, locurile comune, clişeele frecvente în folclor.

c) Interesul jocului este menţinut prin dificultăţi, elemente surpriză şi trucuri. În acest scop, ghicitoarea foloseşte:

• creaţii lingvistice de circulaţie redusă;
• paradoxul, sub forma paralelismului antonimic;
• alternanţa negaţiei cu afirmaţia;
• tropi în forme adaptate speciei: comparaţie eliptică, metaforă barocă, metaforă obscenă.

3. Dezlegarea ghicitorilor este înlesnită prin:

• antonime tipizate;
• metafore de relaţie;
• metafore anatomice;
• formule convenţionale.

4. Rezultat al puterii de pătrundere, al fanteziei şi ingeniozităţii, ghicitoarea nu se adresează în primul rând inteligenţei. Dezlegarea ghicitorilor pretinde familiarizarea cu unele invenţii lexicale, iniţierea în anumite trucuri sau convenţii, cunoaşterea sensului formulelor.

[4] *Revista de etnografie şi folclor,* tom. 10, nr. 5, 1966, p. 441, 442, 452.

BDD-A26038 © 2017 Academia de Ştiinţe a Moldovei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 04:57:45 UTC)

În mediul folcloric, care mai deține prin tradiție aceste date, ghicitoarea nu este ermetică. De relevat similitudinile cu jocurile de copii. În expresia „cărăruie-ruie” putem observa repetarea ultimelor sunete de la cuvântul precedent, din cerințe de versificație. Este un procedeu folosit frecvent în alcătuirea ghicitorilor.

Tot ca formule introductive se întâlnesc în general, următoarele prescurtări, derivații şi construcții: *cimilică; cimilinga-blinga; cimileaga; cimiliga-liga; cinghiliță; cingâlie; cinga, linga-linga; cinel-cinel* (cel mai frecvent), *cineluş; cineluş-cinel; şinel-şinel; şichilinga-binga; cimel-cimel; cimilaş-laş; cimilie-i, ce-l, ce-i*; *cimu, ce-l*, *ce-i*; *cimurcel, ce-i, ce-l; ciumel-ciumel; ciumile-i; ce-i, ce-i; şiumel, şie-i*, *şie-i*; *culmeciu-culmeciu.* Toate aceste forme provin de la cuvintele *cimilitură* şi *a cimili*, cu variantele şi respectiv pronunțiile lor regionale.

Bun de tezaur cultural, cu circulație notabilă în mediul copiilor şi al instituțiilor şcolare, ghicitorile prezintă interes sporit în actualitate ca fenomen în sine, dar şi în plan derivat, ca valoare ce şi-a asumat conştiința umană colectivă.

În Arhiva de folclor a IF al AŞM am consultat circa o mie de ghicitori şi proverbe culese în expediții folclorice de cercetătorii noştri. În etapa actuală aceste mostre, la fel ca şi alte specii ale folclorului, constituie apanajul proiectului instituțional „Patrimoniul cultural imaterial al arhivelor de folclor”.

BDD-A26038 © 2017 Academia de Ştiințe a Moldovei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 04:57:45 UTC)